

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI  
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE ȘI ȘTIINȚE SOCIAL-POLITICE  
DOMENIUL: FILOSOFIE

**Geneza cognitivă a miturilor la Ioan Petru Culianu.  
Analiza filosofică postmodernă a religiei fără adevăr**

## **REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT**

**Coordonator științific:**

**Prof. Univ. Dr. Ioan Alexandru TOFAN**

**Doctorand:**

**Cosmin F. SPASCHI**

**IAȘI**

**2021**

## Cuprins

<b>Introducere</b> .....	<b>5</b>
<b>Un scurt preambul edificator</b> .....	<b>10</b>
<b>Capitolul I: Forme de analiză ale discursului religios în spațiul cultural american: de la „moartea lui Dumnezeu” la „religia fără adevăr”</b> .....	<b>16</b>
1.1. Introducere.....	<b>16</b>
1.2. Specificul studiilor religioase în perioada „contraculturii”.....	<b>19</b>
1.3. Importanța experienței în analiza religioasă: modelul pragmatist.....	<b>23</b>
1.4. Între fenomenologie și hermeneutică: proiectul unui nou umanism la Mircea Eliade.....	<b>29</b>
1.4.1. Metodologia eliadiană.....	<b>32</b>
1.4.2. Mărirea și decăderea „noului umanism”.....	<b>37</b>
1.5. De la absolutism la relativism: mizele proiectului postmodern.....	<b>42</b>
1.6. Concluzii.....	<b>47</b>
<b>Capitolul II: Influențe intelectuale asupra gândirii lui „Culianu american”</b> .....	<b>49</b>
2.1. Introducere.....	<b>49</b>
2.2. Modelul structuralist de analiză al miturilor umane.....	<b>50</b>
2.2.1. Funcții generale ale „structurii” în proiectul lui Lévi-Strauss.....	<b>53</b>
2.2.2. Miturile umane ca jocuri combinatorice.....	<b>58</b>
2.2.3. De la structuralism la poststructuralism: o critică a obiectivității epistemice... <b>62</b>	
2.3. Minte ca un computer: aspecte generale ale cognitivismului.....	<b>67</b>
2.3.1. Influențează abordările structuraliste apariția cognitivismului?.....	<b>67</b>
2.3.2. Cadre generale ale cognitivismului: analiza structurilor mentale umane.....	<b>70</b>
2.4. Forme de analiză ale religiei în aria de gândire neopragmatistă.....	<b>77</b>
2.5. Concluzii.....	<b>85</b>
<b>Capitolul III: „Clavis universalis” ca formă distinctivă a gândirii lui „Culianu american”</b> .....	<b>87</b>
3.1. Introducere.....	<b>87</b>
3.2. Interpretări moderne ale epistemologiei gnostice.....	<b>89</b>
3.2.1. Doctrina gnostică: delimitări conceptuale.....	<b>91</b>
3.2.2. Aspecte generale ale gândirii gnostice: mituri fundamentale.....	<b>100</b>
3.3. Analiza cadrelor narative ale gnosticismului: critica religionsgeschichtliche Schule.....	<b>108</b>
3.3.1. Originea cognitivă a miturilor gnostice: o nouă paradigmă epistemică.....	<b>115</b>
3.3.2. Metoda lui Culianu: un model universal de interpretare?.....	<b>124</b>

3.4. Concluzii.....	129
<b>Capitolul IV: Jocurile minții și problema puterii la Ioan Petru Culianu.....</b>	<b>131</b>
4.1. Introducere.....	131
4.2. Gnoza ca formă de eliberare și de putere.....	132
4.3. Forme și structuri generale ale puterii în gândirea lui Ioan Petru Culianu.....	137
4.3.1. Problema puterii în studiile lui Culianu: delimitări teoretice.....	138
4.3.2. Funcții ale riturilor în societățile pseudo-specifice.....	139
4.3.3. Normă și anti-normă: forme rituale de obținere a eliberării individuale.....	143
4.3.4. Antinomismul: factor de dezvoltare al practicilor religioase nihiliste.....	148
4.3.5. Terorismul religios ca destin al occidentului?.....	154
4.3.6. Analiza postmodernă a problemei puterii la Ioan Petru Culianu.....	157
4.4. Concluzii.....	163
<b>Capitolul V: Specificul religiei din perspectiva analizei structurilor psihice umane: o abordare sistematică a științei cognitive a religiei.....</b>	<b>165</b>
5.1. Introducere.....	165
5.2. Ioan Petru Culianu și știința cognitivă: aspecte fundamentale.....	166
5.2.1. Mentea umană ca un computer.....	167
5.2.2. Formele simbolice ca programe de bază la nivel socio-cultural.....	173
5.2.3. Mentea umană și programele ei: religia software simbolic universal.....	176
5.3. Știința cognitivă a religiei: aspecte generale.....	179
5.3.1. Este religia „naturală”? Scurtă incursiune în știința cognitivă a religiei.....	180
5.3.2. Rolurile dimensiunii culturale în transmiterea ideilor religioase.....	191
5.3.3. Dilemele clasice ale științei cognitive a religiei.....	195
5.3.3.1. Aspecte fundamentale ale unui zeu de succes.....	199
5.3.3.2. Problema Mickey Mouse în știința cognitivă a religiei.....	208
5.3.3.3. Problema Zeus: influența elementelor socio-culturale în dezvoltarea credinței....	215
5.4. Concluzii.....	220
<b>Concluzie: Există un „dincolo”?.....</b>	<b>223</b>
<b>Bibliografie.....</b>	<b>230</b>

## Rezumatul tezei de doctorat

Cercetarea pe care am întreprins-o în vederea realizării acestei lucrări, care se intitulează *Geneza cognitivă a miturilor la Ioan Petru Culianu. Analiza filosofică postmodernă a religiei fără adevăr*, pornește de la sesizarea unei situații destul de problematice în raport cu maniera de interpretare a operelor lui Ioan Petru Culianu. Multe dintre perspectivele exegetice care s-au conturat de-a lungul timpului, devenind definitive pentru dimensiunea intelectuală din spațiul autohton, mizează pe ideea unei prefaceri intelectuale a savantului, survenită în ultima parte a vieții sale. În acest context, teza cea mai importantă care poate să fie susținută este aceea că o analiză de ansamblu a gândirii lui Culianu, dublată de raportarea la mărturiile unor autori care l-au întâlnit pe gânditor de-a lungul timpului, infirmă ideea unei astfel de „despicări” a operei lui în două perioade distincte, între care punctele de legătură sunt reduse la minim.

O asemenea idee este mai ușor de susținut atunci când se realizează o periodizare a lucrărilor lui Culianu. Întreprinzând un astfel de demers, se disting două perspective de ansamblu, care ilustrează într-o manieră fidelă demersurile interpretative conturate de exegeți. Pe de o parte, întâlnim o etapizare a gândirii lui Culianu în două etape, definită de o serie de abordări pe care le-am denumit metafizice, deoarece la baza lor se află ideea unei rupturi intelectuale care separă etapa inițială, una care nu reușește să se distingă printr-o manieră de abordare specifică, de cea finală, descrisă ca fiind una în care ilogicul este cel care primează în abordările intelectuale ale savantului amintit. Dincolo de această perspectivă, se mai remarcă și o altă variantă, care conturează o viziune axată pe o împărțire a carierei intelectuale a lui Culianu în trei etape, pe care am considerat-o a fi una istorică, vizând într-o manieră mult mai dezvoltată biografia savantului.

Pentru poziția susținută în cadrul acestei teze de doctorat cele două perspective anunțate sunt problematice. Prima dimensiune este una care mistifică într-o manieră excesivă gândirea istoricului religiilor, ea fiind elaborată printr-o serie de poziții care sunt imposibil de verificat într-un demers de natură științifică. Figura cea mai remarcabilă care se distinge aici este Horia-Roman Patapievic, gânditor care realizează într-un studiu apărut în anul 2010, o împărțire între o primă etapă a gândirii savantului (Primul Culianu) și o etapă de final (Ultimul Culianu). În principal, ceea ce îl preocupă mai mult pe autorul acestei lucrări nu este descrierea amănunțită a celor două etape, ci momentul de cotitură care reușește să realizeze ruptura dintre ele. În consecință, Patapievic alcătuiește un procedeu interpretativ personal,

prin intermediul căruia afirmă că, începând cu anul 1989, Culianu realizează un salt excepțional în sfera cunoașterii, intrând în posesia unui procedeu metodologic unic, apărut ca urmare a unui moment total revelator. În viziunea exprimată de Patapievici, unicitatea gândirii lui Culianu ar fi din acest moment de necontestat, complexitatea studiilor sale, precum și durata necesară pentru a le elabora, justificând faptul că s-a realizat o asemenea schimbare în ceea ce privește capacitatea intelectuală a savantului amintit.

A doua dimensiune analizată, cea denumită istorică, este conturată de o serie de exegeți, cei care încearcă să „citească” viața lui Culianu din perspectiva relației intelectuale a acestuia cu Mircea Eliade. Figura cea mai importantă care se distinge într-o astfel de analiză este Andrei Oișteanu, cel care împarte gândirea lui Culianu în trei etape, ce vizează formarea intelectuală a acestuia, un proces îndelung de adaptare și de acumulare, precum și un moment de totală afirmare. După cum aminteam, acest model elaborat de către Oișteanu este influențat de raportul cu Eliade și conturează un parcurs care este destul de comun pentru toți autorii care reușesc să se remarce într-un anumit domeniu intelectual. Încercând să ordoneze aceste momente în vederea realizării unei schițe biografice amănunțite, o astfel de abordare prezintă cu mai multă acuratețe devenirea intelectuală a lui Culianu.

Dincolo de toate acestea, atât abordările metafizice, cât și cele istorice ilustrează o serie de limite inerente. În consolidarea unei poziții critice în raport cu cele două sfere, este extrem de utilă perspectiva lui Moshe Idel, cel care este familiarizat cu complexitatea gândirii lui Culianu și care, de asemenea, l-a întâlnit pe savant de mai multe ori pe parcursul vieții acestuia. În conformitate cu poziția exprimată de către Idel, abordarea din cadrul acestei lucrări consideră că există o modificare în ceea ce privește gândirea lui Culianu, însă se îndepărtează de pozițiile care mistifică motivele care au condus către un astfel de moment. După cum bine este cunoscut, în anul 1986, Ioan Petru Culianu devine profesor titular la catedra de istorie a religiilor din cadrul universității de la Chicago, moment care implică plecarea din Olanda și stabilirea savantului în Statele Unite ale Americii, acolo unde rămâne până la momentul de final al vieții sale.

Ceea ce remarcă Idel este faptul că acest contact direct cu spațiul american îl schimbă extrem de mult pe Culianu, savantul devenind foarte apropiat de ariile de gândire care se distingeau în acea perioadă în sfera socio-culturală din Statele Unite ale Americii. Prin urmare, Idel este cel care propune înlocuirea sintagmei „Ultimul Culianu”, care este introdusă de către Patapievici, cu cea de „Culianu american”. Printr-o astfel de abordare este schimbată și data la care se petrece această modificare a cursului gândirii autorului pe care îl avem în vedere. După cum am văzut, Patapievici consideră că anul în care se petrece turnura

intelectuală este 1989. În schimb, perspectiva lui Idel aduce în vedere faptul că momentul modificării este similar cu cel al mutării definitive a lui Culianu în America, deci 1986. Procedul care face posibilă o astfel de schimbare este înțeles în manieră diferită de Idel, el propunând un model care nu descalifică prima perioadă a vieții lui Culianu, ci, din contră, o înglobează în cadrul perioadei americane. Cu alte cuvinte, Idel este de părere că ideea de totală ruptură, propusă de către Patapieviți, limitează abordările anterioare acestui moment și omit faptul că există o continuitate a subiectelor de cercetare vizate de savant în ambele perioade, deci înainte și după sosirea la universitatea din Chicago.

Abordările istorice au o limită dată în special de faptul că se bazează pe relația intelectuală a savantului cu Mircea Eliade. Viziunea dezvoltată în cadrul acestui studiu consideră că o astfel de abordare este una care limitează foarte mult imaginea lui Culianu, omițând alte influențe extrem de semnificative pentru maniera de consolidare a gândirii acestuia. Totodată, colaborarea dintre cele două personalități amintite este una extrem de redusă, bazându-se în special pe un schimb epistolar desfășurat pe o perioadă de timp îndelungată și pe unele întâlniri periodice de scurtă durată. În același timp, Culianu se îndepărtează de abordările eliadiene, pe care nu le mai consideră suficiente pentru a îndeplini nevoile unei culturi care realizase trecerea către postmodernism, perioadă în care un proiect de gândire totalizator precum cel întreprins de Mircea Eliade nu se mai poate întemeia din perspectivă epistemică. Sfera critică a ajuns să considere această îndepărtare a lui Culianu ca pe un complex de natură psihologică sau ca pe o formă de paricid, lucru infirmat de un model de abordare precum este cel propus de către Idel.

În conformitate cu aceste poziții ilustrate în paragrafele anterioare, perspectiva urmărită în cadrul lucrării de doctorat susține o îndepărtare față de abordările consolidate după modelul consacrat de Horia-Roman Patapieviți. Dezvoltarea unui astfel de cult în raport cu imaginea lui Ioan Petru Culianu nu este un procedeu care să fie util pentru înțelegerea mizelor intelectuale ale acestuia, lucru care este sesizat și de către Sorin Antohi, cel care remarcă situația precară a lucrărilor exegetice care vizează operele savantului. În cuvântul introductiv din cadrul ediției a doua a volumului *Jocurile minții*, Antohi remarcă faptul că din anul 2002, cel al apariției studiului și până în anul 2019, cel al reeditării lucrării, numărul studiilor utile cu privire la abordările lui Culianu este extrem de mic, majoritatea formelor exegetice elaborate în această perioadă mistificând, la rândul lor, viziunea savantului.

În detrimentul unor astfel de viziuni, lucrarea de față încearcă să recupereze adevăratele intenții intelectuale ale lui Culianu, prin raportarea la contextul istoric și la sursele epistemice principale care stau la baza dezvoltării manierei interpretative a savantului. Cum în

majoritatea lucrărilor anterioare aparențele sunt cele care reușesc să reducă la tăcere evidențele, teza principală dezvoltată în cadrul acestei lucrări de doctorat este aceea că maniera de consolidare a gândirii lui Culianu este una graduală și culminează cu momentul în care savantul devine profesor titular de istorie a religiilor la universitatea din Chicago. Acest fapt marchează o turnură decisivă către o serie dintre formele intelectuale care defineau cultura spațiului american din acea perioadă. Prin urmare, în intervalul anilor 1986-1991, savantul menționat asimilează și dezvoltă o serie de abordări epistemice care urmăresc acest specific socio-cultural, puternica dorința de succes pe care acesta o nutrea, făcându-l să conștientizeze că o astfel de recunoaștere s-ar putea realiza numai dacă abordările sale ar urmări aceste cadre epistemice. care defineau cultura americană la momentul respectiv.

Astfel, pentru a putea înțelege specificul intelectual de ansamblu, regăsit în cadrul acestei culturi, în primul capitol al lucrării, care se intitulează *Forme de analiză ale discursului religios în spațiul cultural american: de la „moartea lui Dumnezeu” la „religia fără adevăr”*, a fost întreprinsă o analiză generală a specificului studiilor religioase din Statele Unite, care s-au realizat în perioada anilor 1960-1980. Pe un fundal încărcat de un puternic substrat pesimist, care viza contextul istoric din perioada de după cele două războaie, dublat de un proces acut de secularizare ce se datora, în special, epistemologiei „morții lui Dumnezeu”, apărută în prima jumătate a secolului XX, importanța religiei manifestată la nivel social are parte de o puternică contestare. Rolurile dogmatice îndeplinite prin intermediul unor astfel de reprezentări ajung să fie din ce în ce mai mult diminuate, funcțiile socio-culturale ale instituțiilor religioase suferind o schimbare tot mai acută.

Această situație facilitează o modificare semnificativă în raport cu abordările intelectuale care vizează dimensiunea religioasă. Astfel, dacă deceniul al cincilea din secolul trecut este cel care accentuează ideea morții lui Dumnezeu, perioada anilor 1960-1970 este cea a contraculturii. Cum instituțiile religioase se află în această perioadă într-un declin tot mai accentuat, identificăm o recuperare a religiosului la nivel individual. Cu alte cuvinte, ceea ce definește acest deceniu, este o valorificare tot mai accentuată a formelor religioase de ordin personal, care mizează pe aspectul practic și pe obținerea unor experiențe marcante pentru ființa umană. Prin urmare, formele religioase care dezvoltă astfel de posibilități capătă o importanță din ce în ce mai semnificativă în timpul deceniului contraculturii, aspect care diversifică tot mai mult structurile religioase identificabile în spațiul american al acestui moment istoric, bazat pe pluralitate și pe diversitate, cele două consecințe inevitabile care decurg de pe urma procesului de secularizare. Astfel se explică de ce mentalitatea religioasă a unor culturi avute prea puțin în vedere până în acel moment în Statele Unite începe să ocupe

un loc tot mai central în dinamica socio-culturală a acestui loc. În principal, vorbim despre religia unor culturi din Asia, dar și din centrul și sudul continentului american, lucru facilitat și de numărul tot mai mare de imigranți din aceste spații, care au introdus noi lideri și conducători religioși în cultura din care au început să facă parte.

Stabilind, așadar, că aspectul experiențial este cel care definește perioada amintită, am urmărit o poziție dezvoltată de către Paul Tillich, cel care consideră că este insuficient să vorbim despre ideea de experiență religioasă în cadrul societății americane fără a ne îndrepta atenția și asupra filosofiei pragmatiste. Prin urmare, în următoarea secțiune a primului capitol al lucrării am analizat acest specific intelectual, vizând în special operele lui William James și John Dewey. Cei doi filosofi amintiți, mizează pe o recunoaștere a importanței religiei la nivel individual, considerând că, din punct de vedere istoric, nu s-ar fi putut întemeia astfel de forme sociale, în lipsa trăirilor personale ale indivizilor, care să ilustreze un specific de natură religioasă. În altă ordine de idei, pentru filosofii pragmatști, experiențele umane realizate în solitudine au la bază ideea unei apropieri de cadrele unui alt ordin de existență, interesând mai mult impactul pe care aceste momente îl au pentru aceste persoane și nu forma dogmatică prin intermediul căreia se realizează apartenența la o anumită religie sau formă de spiritualitate. Această parte a lucrării s-a încheiat prin argumentarea ideii că, filosofii pragmatști amintiți, consideră că există totuși o necesitate a religiei de a se dezvolta și la nivel socio-politic, rolul unor astfel de structuri fiind acela de a asigura coeziunea și ordinea unei anumite culturi.

Analiza din cadrul acestui prim capitol a continuat prin aducerea în vedere și prin descrierea unui vast proiect intelectual, care a marcat, într-o manieră extrem de importantă, spațiul american în perioada anilor 1960-1980. Este vorba despre metodologia alcătuită de către Mircea Eliade, cel care a realizat o fecundă modificare a specificului studiilor religioase de la nivel academic, prin îmbinarea abordărilor din cadrul fenomenologiei religioase, cu cele hermeneutice, scopul final al acestor studii fiind acela de a conduce către apariția unui nou umanism, moment care să integreze experiența omului arhaic în maniera de raportare la lume a ființelor umane din cultura modernă. Elementul cel mai important de la care pleacă abordările eliadiene este cel al sacrului, categorie religioasă specifică, prin intermediul căreia se realizează o ruptură în cadrul lumii fenomenale obișnuite, cea a profanului.

Cei mai importanți exegeți ai operei lui Eliade consideră că ideea unei astfel de structuri ontologice fundamentale este preluată de către savant de la filosoful german Rudolf Otto, cel care elaborează o analiză a experiențelor religioase, precum și a trăirilor care au loc la nivelul indivizilor atunci când se realizează o uniune specifică în raport cu această categorie ontologică. De altfel, Eliade a intrat într-un schimb epistolar cu gânditorul german, reușind să



obțină de la acesta acordul de a traduce în limba română lucrarea *Sacrul*. Dincolo de această idee, Eliade dezvoltă o întreagă epistemologie a sacrului, structură care, în viziunea savantului, este una care se oferă în lumea profană, dar care are nevoie de un proces specific de descifrare pentru a putea fi înțeles în toată complexitatea pe care o are. Aceste două caracteristici sunt cele care reușesc să descrie metodologia pe care studiile eliadiene o urmează. În privința ideii de oferire a sacrului, Eliade vizează abordarea lui Gerardus van der Leeuw, cel care apropie abordările fenomenologice de studiul religiei, considerând că istoricul religiei trebuie să fie, în același timp, și un fenomenolog. Astfel, ideea de oferire a sacrului este echivalentă cu ideea de donație, regăsită în cadrul proiectelor fenomenologice din prima parte a secolului XX.

Eliade arată că această oferire are loc prin intermediul unui proces care este denumit hierofanie, însă, cum una dintre caracteristicile specifice ale sacrului este aceea că, de cele mai multe ori, acesta se camuflează în profan, istoricul religiei trebuie să fie și un hermeneut, pentru a putea descifra și interpreta corect un astfel de demers. Numai în momentul în care o astfel de acțiune se realizează, sensurile acestor manifestări umane devin evidente, ceea ce ilustrează, în viziunea lui Eliade, că istoricul religiilor deține un rol aparte în sfera cunoașterii, orice contact cu universul complex al reprezentărilor lui homo religiosus îmbogățind experiența personală a interpretului acestor maniere de situare în lume. În consecință, finalitatea gândirii eliadiene viza elaborarea unui statut special al ființei umane, denumit de către savant un nou umanism, acolo unde experiența omului arhaic ar fi fost înglobată în specificul omului modern de a se raporta la lume și la existență.

Primul capitol al tezei s-a încheiat prin prezentarea modelului de gândire postmodern, cel al cărui specific face ca proiectul noului umanism propus de Mircea Eliade să nu mai poată fi susținut, din cauza dezvoltării unei noi forme epistemice, care este împotriva formelor de gândire totalizatoare. Prin urmare, în cadrul acestei secvențe este adusă în vedere și dezvoltată perspectiva postmodernă, cea care, în manieră inevitabilă, influențează și specificul studiilor religioase. Criticând fundamentele care au fost situate la baza cunoașterii pentru o perioadă de timp extrem de îndelungată, abordările postmoderne stau la baza unor mișcări de emancipare, de pe urma cărora o serie de categorii sociale, care înainte beneficiau de o lipsă totală a drepturilor sau care erau oprimate, sunt integrate în dinamica socială, care devine tot mai diversă în cadrul diferitelor culturi. Cu toate că această formă de gândire apare în spațiul francez, ecourile sale se fac auzite în scurt timp și în societatea americană, cea care devenea una tot mai cosmopolită și care încerca să elaboreze un model socio-politic care să conducă la integrarea unor astfel de categorii minoritare, aici fiind vorba inclusiv de noile forme religioase care au fost asimilate în interiorul acestei culturi.

Capitolul al doilea al lucrării, intitulat *Influențe intelectuale asupra gândirii lui „Culianu american”*, vizează analiza celor mai importante forme de gândire care fac posibilă dezvoltarea metodei aplicate de către savant în raport cu diferite sisteme religioase. Plecând de la ideea că multe dintre influențele care se regăsesc în cadrul primelor opere elaborate de Culianu sunt identificabile și în cadrul ultimelor sale studii, ideea de ruptură este pusă din nou la îndoială, iar aceste constante ale gândirii autorului menționat sunt prezentate într-o manieră dezvoltată în paginile acestei părți a tezei. Tot aici este descrisă și perspectiva care ilustrează ideea că întâlnim în cazul savantului o asimilare a celor mai influente forme de gândire regăsite în cadrul culturii americane, pe care Culianu le preia și le dezvoltă în abordările sale, întreprinse după momentul sosirii sale la Chicago.

Întâi de toate, a fost subliniată ideea că este destul de dificilă realizarea unei diferențieri între influențele structuraliste și cele poststructuraliste identificate în cadrul studiilor lui Culianu. De altfel, analiza strict istorică a celor două forme epistemice ilustrează că există o serie de elemente pe care poststructuralismul le preia de la forma intelectuală pe care o succede, precum și o serie de aspecte care sunt criticate în procesul de elaborare al unei noi forme de analiză a structurilor care se află la baza alcătuirii diferitelor culturi de pe mapamond. După cum s-a arătat în cadrul acestui capitol, o astfel de perspectivă se regăsește și la Culianu, acesta preluând o serie importantă de elemente din cadrul structuralismului, dar fiind, totodată, critic în raport cu unele dintre ideile elaborate de cel mai important gânditor structuralist, Claude Lévi-Strauss. Prin urmare, poziția care a fost conturată în cadrul acestei teze de doctorat consideră că Ioan Petru Culianu urmează un model de gândire poststructuralist, pe baza căruia analizează diferite culturi și diferite structuri de putere, identificate în cadrul sistemelor religioase pe care le are în vedere în multe dintre studiile sale.

După cum am arătat în paginile acestui capitol, savantul la care ne raportăm a luat contact cu specificul gândirii structuraliste încă din anul 1967, moment în care era student în primul an la universitatea din București. În același timp, în multe dintre studiile sale, Culianu susține că abordările pe care le realizează dezvoltă o serie de elemente structuraliste, ceea ce dovedește că o apropiere a acestuia față de un asemenea model intelectual nu poate să fie pusă la îndoială. Urmărind o astfel de poziție, pentru a putea fi identificate aceste elemente comune dintre cele două cadre menționate, a fost realizată o analiză de ansamblu a gândirii structuraliste, fiind avute în vedere abordările realizate de către Claude Lévi-Strauss, cel care reușește să pună bazele unei astfel de forme de interpretare a miturilor, care se regăsesc în cadrul unor culturi diferite ale lumii. Am arătat că aceste modele întreprinse de către gânditorul francez se ridică împotriva abordărilor etnologice, cele care nu reușesc să introducă

un criteriu obiectiv de interpretare, ce ar putea fi utilizat în vederea elaborării unei metodologii care să îndeplinească un criteriu de științificitate și care să se aplice în raport cu toate cadrele simbolice identificate în interiorul culturilor.

Pentru a putea să stabilească un astfel de principiu, ideea principală de la care pornește Lévi-Strauss este aceea că toate formele simbolice definatorii pentru societățile umane reprezintă o diversificare a unor elemente de bază simple, rolul cercetătorului fiind acela de a identifica și determina cadrele unor astfel de structuri. Cu alte cuvinte, în conformitate cu viziunea elaborată de către autorul francez, miturile regăsite la nivelul unei culturi se consolidează prin dezvoltarea unui număr de forme comune, similare pentru toate comunitățile umane. În acest context, gânditorul menționat apelează la o serie de abordări din cadrul lingvisticii, domeniu în care înțelesurile cuvintelor se consolidează mereu printr-o interconectare a unor elemente, cu toate celelalte care intră în alcătuirea structurilor specifice ale limbii. Lévi-Strauss consideră că o acțiune similară se petrece și în cazul miturilor umane, cele care se dezvoltă într-o manieră identică.

Așadar, aspectul cel mai important, care trebuie să fie clarificat în interiorul unor astfel de analize, este cel privitor la ideea de structură și maniera prin care existența unei astfel de forme specifice poate să îndeplinească criteriul de științificitate. Ideea de bază expusă de către Lévi-Strauss este aceea că mintea umană este incapabilă să tolereze experiențele care nu sunt integrate în anumite sisteme ordonate, ceea ce echivalează cu ideea că numai în interiorul unor forme cu specific structural sensul anumitor reprezentări simbolice poate să fie obținut. În acest context, este fundamentală ideea de joc, care se aplică în raport cu structurile de ordin binar care sunt definatorii, în gândirea autorilor structuraliști pentru specificul minții umane. Cu alte cuvinte, există mereu o împărțire între două forme contrarii, varianta aleasă în fiecare dintre aceste alăturări definind ulterior maniera de consolidare a sistemului general de ansamblu. Prin urmare, chiar dacă toate miturile care alcătuiesc și definesc culturile sunt diferite de la caz la caz, totuși, la nivel general, ele înglobează o serie de aspecte comune, garantate de modul în care mintea umană este configurată.

Urmând acestei poziții, jocul, care este privilegiat într-un astfel de context de către structuraliști, este cel de șah. În cazul acestuia, din infinitatea variantelor, care se pot combina pentru a alcătui o partidă, sunt actualizate, la fiecare mutare, doar unele formule distincte, cele care ajung să consolideze istoricul aceluși joc. După cum consideră Lévi-Strauss, o formă similară se întâlnește și în cazul culturilor umane, acolo unde din infinitatea elementelor cu substrat mitic, care pot să intre în alcătuirea socio-culturală a unui anumit spațiu, este mereu realizată o alegere între două forme antitetice, modul ulterior în care se dezvoltă toate aceste

alegeri alcătuind miturile distincte ale unei societăți. De aceea, pentru specificul de gândire elaborat de gânditorul francez este important raportul care se stabilește întotdeauna între actual și potențial sau, cu alte cuvinte, între multitudinea elementelor care s-ar fi putut dezvolta în diferite contexte și cele care chiar au fost activate și au devenit parte componentă din dinamica simbolică a unei anumite forme culturale.

Următoarea parte a acestui capitol al lucrării, s-a îndreptat către descrierea specificului intelectual identificat în cadrul curentelor poststructuraliste, plecând chiar de la concluziile analizelor realizate în privința specificului de gândire elaborat de către Lévi-Strauss. După cum am prezentat, există o serie de elemente comune în cadrul celor două forme de gândire, care pornesc, în special, de la ideea că ambele modele percep culturile în materie de sisteme de coduri și de semne. Ceea ce diferențiază între cele două curente intelectuale amintite este maniera acestora de a se raporta la aceste structuri de bază regăsite la nivelul culturilor. Dacă structuralismul consideră că existența acestor forme se află dincolo de orice subiect epistemic, ceea ce asigură științificitatea unor astfel de categorii, logica dezvoltată de către poststructuraliști este una care se consolidează într-o manieră total distinctă.

Prin urmare, gânditorii poststructuraliști se raportează în principal la caracterul care este oferit teoriei. Analizele care sunt dezvoltate de aceștia arată faptul că un asemenea statut obiectiv nu poate să fie acordat în privința unor astfel de structuri, abordările cu specific deconstructivist aducând în vedere ideea că, de cele mai multe ori, aceste cadre se consolidează la nivel socio-cultural, prin dezvoltarea unor forme specifice ale puterii. În consecință, abordările poststructuraliste ilustrează ideea că structurile opuse, care intră în alcătuirea diferitelor societăți, nu beneficiază de un statut similar, consolidarea istorică a unor astfel de cadre arătând că există un raport de superioritate manifestat de dimensiunea care reușește să obțină de partea ei puterea. Astfel, acest curent de gândire încearcă să recupereze într-o manieră pozitivă diferența, ceea ce conduce la dezvoltarea unor mișcări specifice de emancipare, care au la bază epistemologia propusă de către autorii poststructuraliști. Prin faptul că astfel de idei pot să fie regăsite și în proiectul de gândire elaborat de către Ioan Petru Culianu, am putut stabili că savantul asimilează o logică poststructuralistă în cadrul modelului personal de interpretare a sistemelor religioase, pe care îl dezvoltă în ultima parte a vieții sale.

O altă formă de gândire, care influențează într-o manieră decisivă specificul de gândire al lui „Culianu american”, este reprezentată de către cognitivism. Acest model epistemic este unul care marca, într-o manieră extrem de fecundă, specificul intelectual al societății americane, atunci când savantul se stabilește la Chicago. Abordările cognitive au apărut la jumătatea secolului al XX-lea, în momentul în care unii cercetători au încercat să explice o serie de

trăsături specifice ale minții umane prin raportarea acesteia la primele modele de computere digitale care au fost alcătuite. În timp, importanța unor astfel de abordări a fost aceea că, prin intermediul unor cercetări empirice, s-a putut stabili maniera în care anumite structuri de bază ale minții sunt stimulate de anumite forme simbolice, facilitând maniera de dezvoltare și de transmitere a unor astfel de reprezentări. De aceea, urmărindu-se ideea unei analogii între mintea umană și computer, cercetătorii din cadrul acestei arii de studiu dezvoltă convingerea că structurile simbolice codificate de o anumită cultură dețin o funcție de software, toate celelalte funcții existente depinzând în manieră directă de această structură.

Ultima parte a capitolului al doilea vizează ilustrarea celor mai importante cadre care sunt dezvoltate în interiorul gândirii neopragmatiste. Îmbinând o serie de idei regăsite în cadrul pragmatismului clasic, cu anumite influențe din gândirea poststructuralistă franceză, o serie de autori, precum Cornel West sau Richard Rorty, elaborează un model de gândire care marchează într-o manieră semnificativă societatea americană. Mizând pe o formă epistemică anti-fundaționalistă, care are la bază un model de gândire pluriperspectivist, autorii neopragmatisti schimbă, într-o manieră decisivă, maniera de raportare la fundamentele cunoașterii. Totodată, valorificând o formă specifică de relativism, autorii din cadrul acestei forme epistemice ajung să gândească religia în lipsa adevărului, fiind valorificate doar acele elementele care înglobează o serie de valori fundamentale necesare în vederea constituirii și menținerii unor culturi. Într-un astfel de context, nu mai poate să existe o formă religioasă care să dețină un statut privilegiat, aspect care este semnalat și de Culianu atunci când descrie specificul societății americane, pe care îl asimilează și îl dezvoltă în studiile sale elaborate după momentul în care se stabilește în Statele Unite ale Americii.

Capitolul al treilea al tezei, numit „*Clavis universalis*” ca formă distinctivă a gândirii lui „*Culianu american*”, prezintă metoda de interpretare a sistemelor religioase pe care Ioan Petru Culianu o dezvoltă în ultimele sale studii. Cum această formă epistemică specifică a savantului este aplicată în raport cu gândirea gnostică, în prima parte a acestei secvențe a lucrării a fost realizată o prezentare de ansamblu a celor mai importante elemente ale modelului de gândire amintit. Gnosticii ilustrează o formă religioasă de ordin dualist, răspunzând la întrebările referitoare la problema răului, prin introducerea unui demiurg inferior, care s-a ocupat de crearea acestei lumi imperfecte, neavând nicio legătură cu Dumnezeu cel bun, ce se află dincolo de sferile acestei existențe în care oamenii sunt închiși. În consecință, elementul cel mai important care este urmărit de către o astfel de formă de gândire, vizează obținerea unei cunoașteri speciale, ce revelează oamenilor adevărată poveste a creației, ilustrând apartenență reală a celor care reușesc să dobândească o asemenea cunoaștere. Cum ignoranța este cea care

definește statutul actual al lumii, un atribut al adevăratului Dumnezeu se întrupează în imaginea unui Mântuitor, cel care are rolul de a oferi oamenilor gnoza și, implicit, eliberarea în raport cu această formă de existență plină de rău și de imperfecțiune.

Într-o altă secvență a acestui capitol am întreprins o analiză modernă cu privire la elementele componente ale religiei gnostice, arătând faptul că există o multitudine de dileme în raport cu adevăratele mize pe care gnosticii le-au vizat prin elaborarea unui astfel de sistem de gândire. După cum am arătat în paginile acestui capitol, o înțelegere mai corectă asupra acestui sistem intelectual, care a fost elaborat în primele secole ale erei noastre, a fost facilitată prin descoperirea unor texte gnostice în prima jumătate a secolului XX. Un vast proces de traducere și de explicare a lucrărilor descoperite în Egipt și la Marea Moartă a făcut ca interesul față de gândirea gnostică să fie unul extrem de ridicat în ultimele decenii ale secolului trecut. Cu toate acestea, încă există o serie de dileme cu privire la o astfel de formă intelectuală, aspecte problematice pe care le-am ilustrat în cadrul acestui capitol.

O asemenea situație precară în raport cu abordările recente care prezintă doctrina gnostică este remarcată și de către Ioan Petru Culianu, cel care realizează o critică extrem de complexă față de formele moderne de gândire care au în vedere gnosticismul. Atenția savantului se îndreaptă către Școala germană de istorie a religiilor, cea care este acuzată de propagarea unor forme de gândire care realizează o serie de abuzuri interpretative în raport cu acest model intelectual. Principala acuză pe care o elaborează savantul, în raport cu modelul propus de către religionsgeschichtliche Schule, e aceea că este introdusă o origine eronată a acestui fenomen, ce marchează toate abordările ulterioare care sunt realizate în cadrul acestei discipline. Discutând o serie de elemente specifice ale doctrinei gnostice, Culianu infirmă ideea conform căreia locul de apariție al acesteia ar fi spațiul iranian, susținând că o astfel de perspectivă are la bază o serie de interese ideologice ce nu ar trebui să aibă vreo legătură cu o cercetare care ar trebui să îndeplinească un caracter științific.

Ultimele două părți ale acestui capitol ilustrează maniera în care Ioan Petru Culianu se raportează la modelul de gândire elaborat de către autorii gnostici. Considerând că o căutare a originilor unor astfel de fenomene culturale este greu de îndeplinit, savantul amintit este de părere că o asemenea formă intelectuală poate să apară în orice timp și în oricare spațiu, în momentul în care sunt îndeplinite o serie de caracteristici cu statut general. Cu alte cuvinte, metoda universală pe care o propune Culianu este alcătuită din două elemente: un set de reguli care codifică o serie de propoziții ontologice fundamentale și un mecanism binar de alegere. Astfel, gnosticismul se diferențiază, în viziunea exprimată de către savant, față de toate celelalte culturi ale perioadei, printr-o exegeză inversă, care este realizată în raport cu textul

Vechiului Testament. În consecință, autorii gnostici consideră că modelul divin, ilustrat în cadrul acestui text sacru, aduce în vedere un demiurg inferior, ce a creat această formă de existență, neavând însă nicio legătură cu adevăratul Dumnezeu, unul bun și perfect, fiind, în același timp, neimplicat în cadrul acestei lumi, față de care gnosticul trebuie să se elibereze.

Cel de-al patrulea capitol al lucrării, *Jocurile minții și problema puterii la Ioan Petru Culianu*, aplică metoda propusă de către gânditor în raport cu problema puterii. Această formă intelectuală deține un statut extrem de important și în cadrul gnosticismului, momentul de accedere la cunoașterea oferită de gnoză echivalând cu obținerea unei forme specifice de putere (exousia). Consecința faptului că omul este închis în cadrul acestei lumi, caracterizată de o puternică formă de ignoranță, este aceea că se realizează o rupere completă a indivizilor în raport cu locul lor de proveniență. Cu toate acestea, în momentul în care se realizează dobândirea gnozei, omului îi este revelată adevărata sa origine, ceea ce conduce la o eliberare față de corp și de lume, puterea dată de o astfel de poziție fiind practic una nelimitată. Culianu sesizează o astfel de posibilitate și realizează o analiză extrem de amănunțită a consecințelor care ar putea să decurgă de pe urma acestei forme de înțelegere a existenței.

Extinzându-și analiza și asupra altor culturi, savantul la care ne referim ajunge să susțină ideea că riturile religioase îndeplineau în cadrul unor astfel de societăți un rol extrem de important. În viziunea dezvoltată de către Culianu, aceste practici specifice aveau funcția de a permite structurilor subiective ale puterii să se concretizeze, prin intermediul unor forme care să nu pună în pericol existența acelor societăți. Totodată, specialiștii sacrului din cadrul unor culturi reușesc să dobândească și ei o formă de putere, prin intermediul căreia sunt conduși către o practică specifică, antinomismul. Eliberarea, care decurge de pe urma desfășurării unor astfel de ritualuri, îi conduce pe acești practicieni la o formă de transcendere a limitărilor oferite de structurile socio-politice, ce nu mai reușesc să dețină un impact pentru viața celor care reușesc să atingă un astfel de nivel existențial.

Poziția cea mai importantă pe care o dezvoltă Culianu cu privire la acest subiect are în vedere o formă intelectuală specifică denumită de savant nihilism religios. Fiind diferită față de forma clasică de nihilism, pe care o propune tradiția filosofică post-nietzscheană, această realitate, întâlnită în cadrul unor societăți cu specific religios, apare ca o ultimă formă de apărare în raport cu totala modificare a manierei de organizare a acestor culturi, în favoarea unei dezvoltări în care puterea să nu mai aparțină doar structurilor religioase. Plecând de la o astfel de perspectivă, Culianu consideră că în cadrul societăților secularizate, cele care nu mai pot să asigure acele forme de manifestare ale puterii subiective în forme sigure și controlabile, asistăm la o apariție a fenomenului terorismului religios. Puterea aflată în stare pură, ce nu

mai poate să fie eliberată, se transformă în agresivitate, ceea ce poate să conducă la construirea unor viziuni care să dezvolte o serie de acțiuni distructive, atât la nivel personal, cât și în ceea ce privește dimensiunea socială. Poziția exprimată de către Ioan Petru Culianu este una relativistă, în care religiile nu mai dețin criteriul adevărului, iar această metaforă a unui creator tăcut are scopul de a permite tuturor manifestărilor religioase să existe, pentru că, în caz contrar, cei care ar deține un criteriu unic de adevăr, i-ar suprima pe toți cei care nu fac parte din categoria religioasă pe care ei o promovează. Aducând în vedere o serie de momente istorice în care o astfel de practică s-a realizat, savantul amintit încearcă să ofere o lecție în plus, prin intermediul căreia să ne îndreptăm către o viziune pluralistă.

Ultimul capitol al lucrării se intitulează *Specificul religiei din perspectiva analizei structurilor psihice umane: o abordare sistematică a științei cognitive a religiei* și realizează o deschidere către un domeniu de cercetare care se dezvoltă plecând de la o serie de perspective din cognitivism, prin utilizarea acestora în raport cu sistemele religioase de pe mapamond. Este vorba despre știința cognitivă a religiei, o arie de studiu care s-a dezvoltat în Statele Unite începând cu anul 1990. Culianu este unul dintre primii autori care realizează o aplicare a abordărilor cognitiviste în raport cu formele de religiozitate. Prin urmare, în prima parte a acestui capitol sunt analizate cele mai importante idei dezvoltate de savant cu privire la aceste abordări din aria de studiu pe care am menționat-o.

Astfel, sunt avute în vedere și analizate critic pozițiile lui Culianu, care susțin analogia minții cu un computer, ideea că formele simbolice ar reprezenta un software de bază pentru mintea umană și, de asemenea, perspectiva că religia ar reprezenta sistemul simbolic fundamental al indivizilor umani. În principal, ideea cea mai importantă, care este infirmată în cadrul studiilor mai recente din domeniu, este cea privitoare la analogia dintre mintea umană și computer. Chiar dacă această perspectivă a reprezentat ideea de bază din cadrul unei paradigme consolidate de-a lungul mai multor decenii din cognitivism, totuși, în anii din urmă, analizele au arătat că o astfel de viziune este extrem de limitată. În special este vorba despre capacitatea de stocare mult mai mare a unui computer și despre rapiditatea extrem de mare a acțiunilor unui calculator digital în raport cu procesele care pot să fie elaborate de mintea umană.

În partea a doua a acestui capitol este realizată o analiză de ansamblu a științei cognitive a religiei, fiind prezentate cele mai importante idei care sunt dezvoltate în cadrul acestei discipline de studiu. În paginile acestor secvențe ale lucrării au fost aduse în vedere teza naturaleții religiei, care este susținută de analizele unor cercetători cognitivi ai religiei, rolurile dimensiunii culturale în apariția și dezvoltarea reprezentărilor religioase, caracteristicile care ar trebui să fie îndeplinite de o anumită formă conceptuală pentru a putea să devină o reprezentare



divină care să se propage cu succes, precum și cele mai importante dileme, care pornesc de la abordările clasice din interiorul acestei arii intelectuale: problema Mickey Mouse și problema Zeus. Prin dezvoltarea unor astfel de subiecte, care nu sunt introduse în mediul intelectual din cultura noastră, lucrarea de față încearcă să propună o revalorificare a manierelor de analiză cu privire la subiectul religiei, mai ales astăzi când lumea din care facem parte devine tot mai cosmopolită și diversă, culturile umane intercalându-se într-o manieră tot mai accentuată, ceea ce face ca pluralismul să devină o necesitate. Constituind modele de analiză care să vizeze religiile dintr-o perspectivă strict culturală, noile maniere de interpretare a acestor structuri schimbă formele clasice de asimilare a unor astfel de practici.

În concluzie, această teză de doctorat realizează o analiză complexă în raport cu gândirea lui Ioan Petru Culianu, care nu se axează doar pe surprinderea celor mai importante idei dezvoltate de către savant în studiile sale. După cum am ilustrat, au fost aduse în vedere și formele de gândire care influențează maniera de elaborare a lucrărilor autorului pe care l-am avut în vedere, precum și posibilele dezvoltări epistemice care pornesc de la cele mai importante idei ale sale. Printr-o astfel de manieră interpretativă, acest studiu conduce la o revalorificare a exegezelor cu privire la gândirea savantului, care, de cele mai multe ori omit, cu sau fără intenție, cadrele ce fac posibilă elaborarea metodei universale a lui „Culianu american”. Încercând să demistifice abordările care susțin o despiciere a gândirii autorului menționat, în două perioade extrem de diferite, această lucrare s-a îndreptat către poststructuralism, cu inevitabila descriere și a structuralismului, cognitivism și neopragmatism, pentru a constitui bazele de la care sunt preluate cele mai importante repere metodologice utilizate de Culianu de-a lungul carierei sale intelectuale.

Prezentarea amănunțită a istoriei gnosticismului, precum și a abordărilor recente cu privire la o astfel de formă religioasă, reușește să arate unicitatea gândirii lui Culianu, cel care elaborează o perspectivă asupra fenomenului care încă este utilizată în cadrul analizelor recente cu privire la acest domeniu. De asemenea, prin dezvoltarea subiectului referitor la problema puterii sunt semnalate o serie de probleme care afectează culturile contemporane, diverse forme de extremism religios fiind cele care conduc la pierderi de vieți omenești, precum și la acte agresive. Aceste fapte nu ar mai trebui să existe, dacă educația religioasă a oamenilor ar ține cont de modelul intelectual relativist propus de către Culianu, cel care se deschide către o formă de pluralism religios, în care religiile nu mai dețin un criteriu unic de adevăr, fiind toate la fel de adevărate sau la fel de false. Numai jocurile de putere sunt cele care dezechilibrează aceste constante și, conform viziunii savantului, nu îngăduie ca frumusețea reală a religiilor să fie cu adevărat percepută de oameni, cei care sunt niște căutători neobosiți ai divinului în lume.

## Bibliografie

### Cărți de specialitate:

1. Allitt, Patrick, *Religion in America since 1945: a history*, Columbia University Press, New York, 2003.
2. Antohi, Sorin (coord.), *Ioan Petru Culianu: omul și opera*, Traducere de Corina Popescu, Editura Polirom, Iași, 2003.
3. Anton, Ted, *Eros, magie și asasinarea profesorului Culianu*, Traducere de Florin Chirișescu și Dan Petrescu, Editura Nemira, București, 1997.
4. Argyle, Michael, *The psychological perspective on religious experience presented at Westminster College*, Oxford, 1996.
5. Atran, Scott, *In Gods we trust: The evolutionary landscape of religion*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
6. Badcock, Christopher R., *Lévi-Strauss, structuralism and sociological theory*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1975.
7. Barnstone, Willis, Meyer, Marvin, *Essential gnostic scriptures*, Shambhala, Boston, London, 2010.
8. Barrett, Justin L., *Cognitive science, religion and theology. From human minds to divine minds*, Templeton Press, West Conshohocken PA, 2011.
9. Bauman, Zygmunt, *Etica postmodernă*, Traducere de Doina Lică, Editura Amarcord, Timișoara, 2000.
10. Best, Steven, Kellner, Douglas, *Postmodern theory: critical interrogations*, Macmillan, London, 1991.
11. Bousset, Wilhelm, *Kyrios Christos. A history of the belief in Christ from the Beginnings of Cristianity to Irenaus*, Traducere în limba engleză de John E. Steely, Abingdon Press, Nashville, New York, 1970.
12. Boyer, Pascal (Ed.), *Cognitive Aspects of Religious Symbolism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
13. Boyer, Pascal, *Religion explained: the evolutionary origins of religious thought*, Basic Books, New York, 2001.
14. Braidotti, Rosi, *Postumanul*, Traducere de Ovidiu Anemțoaicei, Editura Hecate, București, 2016.
15. Burkitt, Francis C., *Biserica și gnoza. Un studiu asupra gândirii și speculației creștine din secolul al doilea*, Traducere de Alexandru Anghel, Editura Herald, București, 2008.

16. Butler, Christopher, *Postmodernism: a very short introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
17. Caputo, John D., Vattimo, Gianni, *După moartea lui Dumnezeu*, Traducere de Cristian Cercel, Editura Curtea Veche, București, 2008.
18. Călinescu, Matei, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade. Amintiri, lecturi, reflecții*, Traducere de Mona Antohi, Iași, Polirom, 2002.
19. Clark, Andy, *Mindware: an introduction to the philosophy of cognitive science*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
20. Clement Alexandrinul, *Gnoza și Gnosticii*, Trducere de Lucian Grozea, Editura Paideia, București, 1999.
21. Connor, Steven (ed.), *The Cambridge companion to postmodernism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
22. Cox, Harvey, *The secular city: secularization and urbanization in theological perspective*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2013.
23. Culianu, Ioan Petru, *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, Traducere de Corina Popescu, Editura Polirom, Iași, 2015.
24. Culianu, Ioan Petru, *Călătorii în lumea de dincolo*, Traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu, Editura Polirom, Iași, 2015.
25. Culianu, Ioan Petru, *Eros și magie în Renaștere. 1484*, Traducere de Dan Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2011.
26. Culianu, Ioan Petru, *Experiențe ale extazului*, Traducere din limba franceză de Dan Petrescu, Editura Nemira, București, 1998.
27. Culianu, Ioan Petru, *Gnosticism și gândire modernă: Hans Jonas*, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Șerban Anghelescu, Editura Polirom, Iași, 2006.
28. Culianu, Ioan Petru, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Traducere de Tereza Culianu-Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2013.
29. Culianu, Ioan Petru, *Iocari serio. Știință și artă în gândirea Renașterii*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Dan Petrescu, Polirom, Iași, 2003.
30. Culianu, Ioan Petru, *Iter in Silvis I: Eseuri despre gnoză și alte studii*, Traducere de Dan Petrescu, Corina Popescu și Hans Neumann, Editura Polirom, Iași, 2012.
31. Culianu, Ioan Petru, *Jocurile minții: istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, Traducere de Claudia Dumitriu (ș.a.), Editura Polirom, Iași, 2019.
32. Culianu, Ioan Petru, *Mircea Eliade*, Traducere de Florin Chirițescu și Dan Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2004.

33. Culianu, Ioan Petru, *Păcatul împotriva spiritului: scrieri politice*, Editura Polirom, Iași, 2013.
34. Culianu, Ioan Petru, *Psihanodia*, Traducere de Mariana Neț, Editura Nemira, București, 1997.
35. Culianu, Ioan Petru, *Studii românești I: Fantasmemele nihilismului. Secretul doctorului Eliade*, Traducere de Corina Popescu și Dan Petrescu, Editura Nemira, București, 2002.
36. Culianu, Ioan Petru, *Studii românești II: Soarele și luna. Otrăvurile admirației*, Traduceri de Maria-Magdalena Anghelescu, Corina Popescu și Dan Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2009.
37. David, Dorin, *De la Eliade la Culianu*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2010.
38. Davis, Colin, *After poststructuralism: reading, stories and theory*, Routledge, London, 2004.
39. Dawkins, Richard, *Dumnezeu: o amăgire*, Traducere de Victor Godeanu, Editura Curtea Veche, București, 2012.
40. de Beausobre, Isaac, *Maniheismul: pricipiile, dogmele și morala*, Traducere de Gelu Sabău, Editura Herald, București, 2010.
41. DeConick, April D., *The gnostic new age: How a Countercultural Spirituality Revolutionized Religion from Antiquity to Today*, Columbia University Press, New York, 2016.
42. Deleuze, Gilles, *Desert Islands and other texts: 1953-1974*, Traducere în limba engleză de Michael Taormina, The MIT Press, Cambridge; London, 2004.
43. Deleuze, Gilles, Guatarri, Félix, *Capitalism și schizofrenie I: Anti-Oedip*, Traducere de Bogdan Ghiu, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
44. Dewey, John, *A common faith*, Yale University Press, New Heaven, London, 2013.
45. Dewey, John, *Human nature and conduct*, The modern library, New York, 1950.
46. Dewey, John, *Reconstruction in philosophy*, Henry Holt and Company, New York, 1920.
47. Dourley, John P., *Paul Tillich, Carl Jung and the recovery of religion*, Routledge, London, New York, 2008.
48. Eagleton, Terry, *The illusions of postmodernism*, Blackwell, Oxford, 1996.
49. Eliade, Mircea, Culianu, Ioan Petru, *Dicționar al religilor*, Traducere de Dan Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2007.
50. Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri: eseuri despre simbolismul magico-religios*, Traducere de Alexandra Beldescu, Editura Humanitas, București, 2019.
51. Eliade, Mircea, *Mitul eternei reînțoarceri. Arhetipuri și repetare*, Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.
52. Eliade, Mircea, *Mituri, vise și misere*, Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
53. Eliade, Mircea, *Nașteri Mistice*, Traducere de Mihaela Grigore Paraschivescu, Editura Humanitas, București, 2013.

54. Eliade, Mircea, *Nostalgia Originilor*, Traducere de Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 2013.
55. Eliade, Mircea, *Nostalgia originilor: istorie și semnificație în religie*, Traducere de Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 2013.
56. Eliade, Mircea, Rocquet, Claude-Henri, *Încercarea labirintului: convorbiri cu Claude-Henri Roquet*, Traducere de Doina Cornea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990.
57. Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, Traducere de Brândușa Prelipceanu, Editura Humanitas, București, 2017.
58. Eliade, Mircea, *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, Traducere de Brândușa Prelipceanu și Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 2017.
59. Eliade, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, Traducere de Mariana Noica, Editura Humanitas, București, 2017.
60. Ellwood, Robert, *The politics of myth: a study of C. G. Jung, Mircea Eliade, and Joseph Cambell*, State University of New York Press, New York, 1999.
61. Fodor, Jerry, *The language of thought*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1975.
62. Foucault, Michel, *Cuvintele și lucrurile*, Traducere de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, Editura RAO International, București, 2008.
63. Gardner, Howard, *The Mind's New Science. A History of the Cognitive Revolution*, New York, Basic Books, 1985.
64. Gellner, Ernest, *Postmodernism, reason and religion*, Routledge, London, New York, 1992.
65. Hammer, M. Gail, *American pragmatism: a religious genealogy*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
66. Hardwick, Charley D., Crosby, Donald A. (ed.), *Pragmatism, Neo-pragmatism, and religion: Conversations with Richard Rorty*, Peter Lang Publishing, New York, 1997.
67. Harris, Sam, *Sfârșitul credinței*, Traducere de Alexandru Anghel, Editura Herald, București, 2016.
68. Hebblethwaite, Brian, *The ocean of truth: a defence of objective theism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
69. Hick, John, *Philosophy of religion*, Prentice Hall, New Jersey, 1983.
70. Hickman, Larry A., *Pragmatism as post-modernism. Lessons from John Dewey*, Fordham University Press, New York, 2007.
71. Hinde, Robert A., *Why Gods Persists: a scientific approach to religion*, Routledge, London and New York, 1999.

72. Idel, Moshe, *Mircea Eliade: de la magie la mit*, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Polirom, Iași, 2014.
73. James, William, *Pragmatism and other essays*, Washington Square Press, New York, 1963.
74. James, William, *The principles of psychology*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1983.
75. James, William, *The varieties of religious experience: A study in human nature (Centenary edition)*, Routledge, London, New, York, 2002.
76. Johnson, Christopher, *Claude Lévi-Strauss: the formative years*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
77. Jonas, Hans, *The gnostic religion: the message of the alien God and the beginnings of Christianity*, Beacon Press, Boston, 2001.
78. Keil, Frank C., *Concepts, kinds, and cognitive development*, The MIT Press, Massachusetts, 1989.
79. Kiel, Frank C., Wilson, Robert A. (ed.), *Explanation and cognition*, MIT Press, Cambridge, 2000.
80. Kittel, Gerhard, Friedrich, Gerhard (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament*, Traducere în limba engleză de Geoffrey W. Bromiley, William B. Eerdmans Publishing Company, SUA, 1985.
81. Lawson, Ernest Thomas, McCauley, Robert N., *Rethinking religion: connecting cognition and culture*, Cambridge University Press, London, 1990.
82. Lévi-Strauss, Claude, *Antropologia structurală*, Traducere de I. Pecher, Editura Politică, București, 1978.
83. Lévi-Strauss, Claude, *Gîndirea sălbatică*, Traducere de I. Pecher, Editura Polirom, Iași, 2011.
84. Lévi-Strauss, Claude, *Mitologice I. Crud și gătit*, Traducere de Ioan Pânzaru, Editura Babel, București, 1995.
85. Lévi-Strauss, Claude, *Myth and meaning*, Routledge, London, New York, 2001.
86. Lévi-Strauss, Claude, *Toți sîntem niște canibali*, Traducere de Giuliano Sfichi, Editura Polirom, Iași, 2014.
87. Long, Eugene Thomas, *Twentieth-century western philosophy of religion: 1900-2000*, Kluwer academic publishers, Boston, Dordrecht, London, 2002.
88. Lyotard, Jean-François, *Condiția postmodernă*, Traducere de Ciprian Mihali, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2003.
89. Lyotard, Jean-François, *Postmodernul pe înțelesul copiilor*, Traducere de Ciprian Mihali, Editura Apostrof, Cluj, 1997.

90. Lytton, William W., *From computer to brain: foundations of computational neuroscience*, Springer-Verlag, New York, 2002.
91. Mansel, Henry Longueville, *Ereziile gnostice din primele două veacuri*, Traducere de Laurian Kertesz, Editura Herald, București, 2008.
92. McCauley, Robert N., *Why religion is natural and science is not*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
93. McCutcheon, Russell T., *Manufacturing religion: the discourse on sui generis religion and the politics of nostalgia*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1997.
94. Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu, *Dialoguri întrerupte: Corespondență Mircea Eliade - Ioan Petru Culianu*, Polirom, Iași, 2013.
95. Munson, Thomas N., *The challenge of religion. A philosophical appraisal*, Duquesne University Press, Pittsburgh, 1985.
96. Oișteanu, Andrei, *Religie, politică și mit: texte despre Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu*, Editura Polirom, Iași, 2014.
97. Otto, Rudolf, *Despre numinos*, Traducere de Ioan Milea, Editura Humanitas, București, 2006.
98. Otto, Rudolf, *Sacrul*, Traducere de Ioan Milea, Editura Humanitas, București, 2005.
99. Pagels, Elaine, *Scripturile gnostice de la Nag Hammadi*, Traducere de Walter Fotescu, Editura Herald, București, 2020.
100. Patapievici, Horia-Roman, *Ultimul Culianu*, Editura Humanitas, București, 2010.
101. Pétrement, Simone, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*, Traducere de Ioana Munteanu și Daria Octavia Murgu, Editura Symposion, București, 1996.
102. Petreu, Marta, *Generația '27 între Holocaust și Gulag. Mircea Eliade și Klaus Mann despre generația tânără*, Editura Polirom, Iași, 2016.
103. Popescu, Raul, *Ioan Petru Culianu: Ipostazele unui eretic*, Editura Eikon, București, 2017.
104. Puech, Henri-Charles, *Despre gnoză și gnosticism*, Traducere de Cornelia Dumitru, Editura Herald, București, 2018.
105. Puech, Henri-Charles, *Evangelhia după Toma: încercare de interpretare sistematică*, Traducere de Radu Duma, Editura Herald, București, 2018.
106. Quinn, Philip L., Taliaferro, Charles, *A companion to philosophy of religion*, Blackwell Publishers Ltd., Cambridge, Oxford, 1997.
107. Rodrigues, Hillary, Harding, John S., *Introduction to the study of religion*, Routledge, London, New York, 2009.
108. Romanato, Gianpaolo, Lombardo, Mario G., Culianu, Ioan Petru, *Religie și putere*, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Șerban Anghelescu, Editura Nemira, București, 1996.

109. Rorty, Richard, *Consequences of pragmatism (Essays: 1972-1980)*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1982.
110. Rorty, Richard, *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
111. Rorty, Richard, *Obiectivitate, relativism, adevăr. Eseuri filosofice I*, Traducere de Mihaela Căbulea, Editura Univers, București, 2000.
112. Rorty, Richard, *Philosophy and the mirror of nature*, Princeton University Press, Princeton, 1979.
113. Rorty, Richard, Schneewind, J. B., Skinner, Quentin (ed.), *Philosophy in history: Essays on the historiography of philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
114. Sarup, Madan, *An introductory guide to post-structuralism and postmodernism*, Harvester Wheatsheaf, London, 1993.
115. Seybold, Kevin S., *Explorations in neuroscience, psychology and religion*, Ashgate Publishing, England, 2007.
116. Sim, Stuart (ed.), *The Routledge companion to postmodernism*, Routledge, London, New York, 2001.
117. Slater, Michael R., *Pragmatism and the philosophy of religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
118. Sloman, Steven, Fernbach, Philip, *Iluzia cunoașterii: de ce nu gândim niciodată singuri*, Traducere de Dan Crăciun, Editura Publica, București, 2017.
119. Smith, Roger, *The Fontana history of the human science*, Fontana Press, London, 1997.
120. Sperber, Dan, *Explaining culture: a naturalistic approach*, Blackwell Publishing, Oxford and Massachusetts, 1996.
121. Sperber, Dan, Premack, David, Premack, Ann James (Ed.), *Causal Cognition: A multidisciplinary debate*, Oxford University Press, New York, 1995.
122. Spineto, Natale, *Mircea Eliade. Istoric al religiilor: cu o corespondență inedită Mircea Eliade – Károly Kerényi*, Traducere de Șerban Stati și Magdalena Ionescu, Editura Curtea Veche, București, 2009.
123. Taylor, Victor E., Winquist, Charles E., *Encyclopedia of postmodernism*, Routledge, London, New York, 2001.
124. Thomassen, Einar, *The coherence of "gnosticism"*, De Gruyter, Berlin, Boston, 2021.
125. Tillich, Paul, *Theology of culture*, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1959.
126. Trompf, Garry W., Mikkelsen, Gunner B., Johnston, Jay (ed.), *The gnostic world*, Routledge, Londra; New York, 2019.



127. Turner, Victor, *The ritual process. Structure and anti-structure*, Cornell University Press, New York, 1991.
128. Țurcanu, Florin, *Mircea Eliade - Prizonierul istoriei*, Traducere de Monica Anghel și Dragoș Dodu, Editura Humanitas, București, 2005.
129. van den Broek, Roelof, *Gnostic religion in antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
130. van der Leeuw, Gerardus, *Religion in essence and manifestation*, Traducere în limba engleză de J. E. Turner, Princetown University Press, Princetown, 1986.
131. van Eyghen, Hans, Peels, Rik, van den Brink, Gijsbert (Ed.), „New developments in the cognitive science of religion: the rationality of religious belief”, *New approaches to the scientific study of religion*, Vol. 4, Springer, Cham, 2018.
132. von Neumann, John, *The computer and the brain*, Yale University Press, New Haven, London, 1958.
133. West, Cornel, *The american evasion of philosophy: A genealogy of pragmatism*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989.
134. Williams, James, *Understanding poststructuralism*, Acumen Publishing, UK, 2005.
135. Williams, Michael Allen, *Rethinking „Gnosticism”: an argument for dismantling a dubious category*, Princeton University Press, Princeton, 1996.
136. Wittig, Susan (ed.), *Structuralism: an interdisciplinary study*, The Pickwick Press, Pittsburgh, 1975.
137. Woell, John W., *Peirce, James, and a pragmatic philosophy of religion*, Bloomsbury, London, New York, 2012.
138. Wolin, Richard, *The terms of cultural criticism: the Frankfurt School, existentialism, poststructuralism*, Columbia University Press, New York, 1992.
139. \*\*\*, *Evangheliu gnostic*, Traducere de Anton Toth, Editura Herald, București, 2018.
140. \*\*\*, *Pistis sophia*, Traducere de Alexandru Anghel, Editura Herald, București, 2018.

#### **Articole științifice și reviste de specialitate:**

1. Barrett, Justin L., „Cognitive science of religion: What is it and why is it?”, *Compass*, Vol. 1, Nr. 6, 2007, pp. 768-786.
2. Barrett, Justin L., „Exploring the natural foundations of religion”, *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 4, Nr. 1, 2000, pp. 29-34.
3. Barrett, Justin L., „Why Santa Claus is not a God”, *Journal of cognition and culture*, Vol. 8, Nr. 1-2, 2008, pp. 149-161.

4. Barrett, Justin L., Nyhof, Melanie, „Spreading Non-natural Concepts: The Role of Intuitive Conceptual Structures in Memory and Transmission of Cultural Materials”, *Journal of Cognition and Culture*, Vol. 1, Nr. 1, 2001, pp. 69-100.
5. Boyer, Pascal, „Functional origins of religious concepts: Ontological and strategic selection in evolved minds”, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 6, Nr. 2, 2000, pp. 195-214.
6. Boyer, Pascal, „Religious thought and behaviour as by-products of brain function”, *Trends in cognitive sciences*, Vol. 7, Nr. 3, 2003, pp. 119-124.
7. Buskell, Andrew, „Causes of cultural disparity: switches, tuners, and the cognitive science of religion”, *Philosophical Psychology*, Vol. 31, Nr. 8, 2018, pp. 1239-1264.
8. Campbell, Donald, „A naturalistic theory of archaic moral order”, *Zygon*, Vol. 26, Nr. 1, 1991, pp. 91-114.
9. Day, Matthew, „Let’s be realistic: Evolutionary complexity, epistemic probabilism, and the cognitive science of religion”, *Harvard theological review*, Vol. 100, Nr. 1, 2007, pp. 47-64.
10. De Cruz, Helen, „Cognitive Science of Religion and the Study of Theological Concepts”, *Topoi*, Vol. 33, Nr. 2, 2014, pp. 487-497.
11. Dean, William, „The challenge on the new historicism”, *The Journal of religion*, vol. LXVI, nr. 3, 1986, pp. 261-281.
12. Gligor, Mihaela, „Ecurile «Dosarului Eliade» găzduit de revista Toladot”, *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, vol. 25, 2013, pp. 186-193.
13. Henrich, Joseph, „The evolution of costly displays, cooperation and religion”, *Evolution Human Behavior*, Vol. 30, Nr. 4, 2009, pp. 244-260.
14. Idel, Moshe, „Ioan P. Culianu și ars combinatoria”, *Apostrof*, Vol. 370, Nr. 3, 2021, pp. 15-19.
15. Jonas, Hans, „Gnosticism and modern nihilism”, *Social Research*, Vol. 19, Nr. 4, 1950, pp. 430-452.
16. Lawson, Ernest Thomas, „Religious thought and behaviour”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, Vol. 3, Nr. 5, 2012, pp. 525-532.
17. Pyysiäinen, Ilkka, „Putting Cognition and Culture Back Together Again: Religion in Mind and Society”, *Method & Theory in the Study of Religion*, Vol 24, Nr. 1, 2012, pp. 29-50.
18. Sears, Robert E., „The naturalness of religious ideas: soundings from the cognitive science of religion”, *Epistemology & Philosophy of science*, Vol. 54, Nr. 4, 2017, pp. 82-98.
19. Seiwert, Hubert, „The Study of Religion as a Scientific Discipline: A Comment on Luther Martin and Donald Wiebe’s Paper”, *Religio: Revue pro religionistiku*, Vol. 20, Nr. 1, 2012, pp. 27-38.

20. Spaschi, Cosmin F., *Religie și libertate. Dimensiunea subiectivă a puterii în studiile lui Ioan Petru Culianu* în Cristian Moisuc, Viorel Țuțui (ed.), *Ordine și libertate: de la metafizică la politică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020, pp. 183-211.
21. Spaschi, Cosmin F., *Specificul disciplinelor umaniste după «moartea anthropos-ului». Maniere de filosofare în aria de gândire postumană* în Gabriela-Paula Florea, Viorel Cernica (coord.), *Realitate și aparență, evidență și probabilitate*, Editura Universității din București, București, 2020, pp. 233-249.
22. Sperber, Dan, Hirschfeld, Lawrence, „The Cognitive Foundations of Cultural Stability and Diversity”, *Trends in cognitive sciences*, Vol. 8, Nr.1, 2004, pp. 40-46.
23. Swan, Thomas, Halberstadt, Jamin, „The Mickey Mouse problem: Distinguishing religious and fictional counterintuitive agents”, *Plos One*, Vol. 14, Nr. 8, 2019, pp. 1-15.
24. Tuckett, Jonathan, „Clarifying phenomenologies in the study of religion: separating Kristensen and van der Leeuw from Otto and Eliade”, *Religion*, Vol. 46, 2015, pp. 1-27.
25. Tuckett, Jonathan, „Clarifying the Phenomenology of Gerardus van der Leeuw”, *Method & Theory in the Study of Religion*, Vol. 28, Nr. 3, 2015, pp. 1-37.
26. Turing, Alan M., „Computing machinery and intelligence”, *Mind*, Vol. LIX, Nr. 236, Octombrie 1950, pp. 433-460.
27. Upal, M. Afzal (ș.a.), „Contextualizing counterintuitiveness: How context affects comprehension and memorability of counterintuitive concepts”, *Cognitive Science*, Vol. 31, Nr. 3, 2007, pp. 415-439.
28. van Eyghen, Hans, „What Cognitive Science of Religion Can Learn from John Dewey”, *Contemporary Pragmatism*, Vol. 15, Nr. 3, 2018, pp. 397-406.
29. Whitehouse, Harvey, „Cognitive Evolution and Religion; Cognition and Religious Evolution”, *Issues in Ethnology and Anthropology*, Vol. 3, Nr. 3, 2008, pp. 35-47.

#### **Referințe web:**

1. Beckman, Joanne, „Religion in Post-World War II America”, 2000, <http://nationalhumanitiescenter.org/tserve/twenty/tkeyinfo/trelww2.htm>, accesat la data de 19.04.2021.
2. \*\*\*, *Blue Letter Bible*, <https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?t=kjv&strongs=g1849>, accesat la data de 17.06.2021.